

OSMANLI DÖNEMİNDE DÜZ DOKUMA YAYGILARIN GELİŞİMİ

Prof. Dr. BEKİR DENİZ

01.01.1953 yılında Aksaray'da doğdu. 1971-1972 öğretim yılında Ankara Üniversitesi Dil Tarih-Cografya Fakültesi, Sanat Tarihi bölümüne girdi.

Aynı fakültede Prof. M. Oluş Arık yönetiminde başladığı "Malatya, Darende Balaban'da Türk Mimarisi" isimli Yüksek Lisans tezini 1978 senesinde bitirdi. 1979 yılında yine aynı fakültede Prof. Dr. Rüşban Arık başkanlığında hazırladığı, "Özellikle Taşınmaz Halıları Örnek Alınarak Kayseri ve Çevresinde Çağdaş Türk Halı Sanatı" konulu doktora tezini 1982 yılında tamamlayarak Doktor ünvanını aldı.

1976-1981 yıllarında, Milli Eğitim Bakanlığına bağlı çeşitli liselerde Sanat Tarihi öğretmenliği yaptı. 1981'de, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü'ne asistan olarak girdi. 1982'de Yardımcı Doçent, 1991'de Doçent, 1997 yılında da Profesör ünvanını aldı.

Hâlen, Ege Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü'nde profesör olarak görev yapmaktadır.

Osmanlı Dönemi halıları hakkında çok sayıda halı örneği ve bu konuda yayın bulunduğu hâlde, düz dokuma yaygılar (kilim, cicim, zili, sumak) hakkında, konuyu doğrudan ele alan, fazla bilgi yoktur¹. Bilinenler de genellikle saray kilimleriyle ilgilidir². Bu da daha çok müzelerde bulunan örnekler aittir ve mevcut çalışmaların tamamına yakını katalog niteliğindedir³. Bu makalede, ilk kez tarafımızdan, müzelerdeki örnekler değil, camilerde ve halkın elinde bulunan örneklerle, Anadolu'da hâlâ dokunan düz dokuma yaygılar konusuna edilecek ve Osmanlı dönemi halılarıyla, aynı dönemlerde dokunan düz dokuma yaygılar karşılaştırılarak, Osmanlı dönemi düz dokuma yaygılarının gelişimi ortaya konulacaktır.

Beylikler dönemi halıları, kaynaklarda bilinen örnekleri, genellikle, hayvan figürüyle süslediği için **Hayvan figürlü Anadolu Halıları** ya da **XIV-XV. yy. Anadolu Halıları** adıyla bilinir⁴. Söz konusu bu halıların zemini karelere ayrılmış gibi görünen bir düzenleme içinde sunulur veya karelere ayrılır. Simetrik bir kompozisyon gösteren örneklerde kuş, ejder veya buna benzer hayvan figürleri bazen gerçeğine benzer şekilde, bazen de çok şematize edilerek dokunur. Bazı örneklerde de bir hayvanın baş, kanat, kuyruk gibi kısımları bir araya getirilerek tek bir hayvan gibi takdim edilmiştir. Bugün dünya müzelerinde, Anadolu'da da İstanbul Türk İslâm Eserleri Müzesi (TIEM) ve Vakıflar Halı Müzesi'nde bu konuda çok sayıda örnek mevcuttur. Konya Etnoğrafya Müzesi'nde ise **horozlu halı** diye bilinen ejder ve **zümrüd-ü anka** kuşu birleşimi motifli halı en çok tanınanıdır (Res.1-2).

Osmanlıların henüz imparatorluk hâline gelmediği dönemlerde halılarda görülen bu gelişmeler, muhtemelen, o dönemlerde düz dokuma yaygılar (kilim, cicim, zili, sumak) üzerinde de vardı. Henüz o dönemden günümüze gelebilen hiç bir örneğini bilmediğimiz hayvan figürlü düz dokuma yaygılarının,

Res.1- Seccâde halısı (ejderli halı), XV. yy. sonu, İstanbul, Vakıflar Halı Müzesi.

Res.2- Hayvanlı halı, detay, Fustat'da bulunmuş, XV.yy. başı, Göteborg Röhska Konstlöjdmuseum'da, evvelce Lamm koleksiyonu (En. Nm. 226/1939), (O.As-lanapa, Türk Halı Sanatı'nın Bin Yılı, s. 54).

Osmanlılar döneminde de dokunmaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Ancak, bildiğimiz örnekler, genellikle, XVIII-XIX. yy. 'dan kalmadır. Öncesine ait örneklerini henüz tanımıyoruz. Günümüzde, özellikle İç Anadolu Bölgesi'nde Konya ve Aksaray, Batı Anadolu Bölgesi'nde Manisa ve Aydın civarında örnekleri hâlen dokunmaktadır (Res.3-5).

Res.3- Enikli (köpek yavrusu) kilim, yün malzemeli, 500 x 165 cm. XIX-XX. yy. Aksaray Milletbahçesi Cami, 1982.

Res.4- Enikli (köpek yavrusu) kilim, detay, (enik motifi), yün malzemeli, 500 x 165 cm. XIX-XX. yy. Aksaray Milletbahçesi Cami, 1982.

Konya ve Aksaray civarında dokunan bu tür örneklerde, yine zeminde, halkın **top** veya **farda** dediği eşkenardörtgen şekilli üç veya dört göbek bulunur. Bunun iki yanında uzun gövdeli,

uzun kulaklı ve kısa ayaklı hayvanlar yer alır. Bu hayvanlar bir ters bir düz hâlde, simetrik hâlde yerleştirilir. Halk arasında bu figürlere **enik** (köpek yavrusu), bu tür motifle süslü kilimlere de **enikli kilim** adı verilir (Res.3-4).

Batı Anadolu Bölgesi'nde Manisa'ya bağlı Selendi ilçesi ve köyleriyle, Aydın civarında dokunan bu tür kilimlerde zeminde eşkenardörtgen şekilli birkaç **göl** (göbek) bulunur. Göbeğin iki yan tarafında, üst üste yerleştirilmiş, halk arasında, **inek** diye tabir edilen, uzun vücutlu, uzun kulaklı, kısa ayaklı hayvan figürleri dikkati çeker. Birbirlerine göre bir ters bir düz yerleştirilen hayvanlar tüm zemini doldurur. Zemin genellikle kırmızı, mavi ve beyaz renkli verilir (Res.5).

Beylikler dönemi halılarının dördüncü grubunda görülen hayvan figürleriyle süslü örneklerine benzeyen bu kilimlerin günümüzde hâlâ dokunuyor olması çok ilginçtir. Bu da bize, XIV-XV.yy. hayvan motifli halı dokuma geleneğinin, aynı çağda düz dokuma yaygılarda da kullanıldığını, halılarda ise, XIV-XV. yy.'daki görünümü değişmekle birlikte, ortadan kalkmadığını, Osmanlı döneminde, her yüzyılda farklı biçimlerde işlenerek, geleneğini günümüze kadar devam ettirdiğini göstermektedir. Ancak, halı ile düz dokuma yaygıların (kilim, cicim, zili, sumak), hattâ, düz dokuma yaygıların her birinin dokuma tekniğinin farklılığından dolayı, değişik tekniklerle dokunarak, günümüze kadar devam etmiştir. Halı düğümlü bir dokuma olduğu için, motifler geometrik bir karakter taşısa bile, düğümlü istenilen motifi yapmak biraz daha kolaydır. Düz dokuma yaygılarda ise, motife istenilen yuvarlaklığı vermek daha zordur. Bu nedenle, hayvan figürleri de dahil, motifler hep geometrik karakterlidir. Osmanlı döneminden bugüne gelebilen ve bugün de hâlâ dokunan gelenekli kilimlerde koç, koç boynuzu, koyun, inek, at, kartal, turna vb. motifler düz dokuma yaygılarda,

halıya göre, gayet üslûplaştırılarak verilir. Bu konuda çok sayıda örnek mevcuttur (Res.2, 3).

XV-XVI. yy. **Erken Osmanlı Dönemi** halılarının bir ve ikinci grubuna benzeyen örnekleri **bindallı kilim** adıyla, günümüzde Emirdağ (Afyon) civarında, dokunmaya devam etmektedir. Anılan yörede, tek parça hâlinde, büyük boy sergi kilimi, sedir kilimi (makat kilimi) ve namazlık tipinde dokunmaktadır. Sözkonusu kilimler, boyutları ne olursa olsun, halk arasında, üç etek anlamına gelen, **bindallı** veya **mindallı** motifleriyle süslenmekte ve bindallı-mindallı adıyla isimlendirilmektedir5. (Res.6).

Bindallı kilimlerde zemin mindallı diye anılan eşkenardörtgen şekilli motifler, tıpkı bir ve ikinci grup Erken Osmanlı Dönemi halılarındaki gibi, kaydırılmış eksenler hâlinde dizilir. Yer sergisi, makat örtüsü veya namazlık tiplerinde de motifler sonsuzluk prensibi içinde bir düzenleme gösterir. Sanki dokuma devam etse, kilimin büyüklüğü de artacakmış hissini vermektedir. Namazlık tipindeki örnekleri ise üç veya dört mindallı (üç etek) deseniyle süslenmektedir. Mevcut örnekler daha çok kilim tekniklidir. Halk arasında, çeyiz eşyası şeklinde değerlendirilmektedir (Res.7).

Bindallı kilimler, bugün, halk arasında dokunmakla beraber, çevredeki köy camilerinde ve Emirdağ merkezdeki Çarşı Cami'nde (1911 tarihli) depolanmış hâlde, çok sayıda eski örneği bulunmaktadır. İstanbul Türk İslâm Eserleri Müzesi'nden getirilen, bildiğimiz eski, büyük boy, bir örneği de, bugün Manisa Müzesi'nde sergilenmektedir. Benzer desenli kilimler, son yıllarda, Uşak ve Eşme civarında tüccarlar tarafından da üretilmektedir.

Bugün Batı Anadolu Bölgesi'nde, özellikle, bir kısmı Manisa sınırlarında, bir bölümü de Bergama (İzmir) arasında kalan **Yunddağ Bölgesi**'ndeki köylerle, yine **Kaz Dağları** ile Bergama ara-

Res. 5- Farda kilim (inekli kilim), detay (inek motifi), 300 x 150 cm. yün, Selendi-Kürkçü Köyü (Manisa) Cami, Mart 1986.

Res. 6- Erken Osmanlı Dönemi balısı, 1.tip., XV-XVI. yy. İstanbul T.İ.E.M.(G. Öney arşivi'nden).

sında kalan ve Bergama'ya bağlı bulunan **Kozak köylerinde**, Bergama ile İvrindi (Balıkesir) arasındaki **Madra Yaylası** köylerinde, Ayvacık (Çanakkale) çevresinde, XV-XVI. yy. Erken Os-

Res. 7- Bindalı-mindalı namazla (seccâde), ilikli kilim tekniği, yün, 165 x 100 cm. 50- 60 yıllık, Karaağaç Köyü (Emirdağ - Afyon) Cami, 1996.

Res. 8- Altıntabak halı, 119 x 92 cm. yün, XVIII. yy. Burgaz-Korubaşı Köyü (Ayvacık-Çanakkale) Cami, 1990.

manlı Dönemi halılarının üç ve dördüncü grubuna benzeyen **tabakalı halı** ve **tabakalı kilim**, **sandık kilim** diye tabir edilen halı ve düz dokuma yaygılar dokunmaktadır. Yan yana veya üst üste yerleştirilmiş kareler ve bunların içine dolduran geometrik desenlerle süslenen bu örneklerde, karelerden her birine **tabaka**, bu tür desenle süslü halılara **tabakalı halı**, düz dokunma yaygı türündeki örneklere de **tabakalı kilim** veya

sandık kilim denilmektedir (Res.8-12).

XIV.yy.'dan beri dokunduğunu sandığımız ancak, bugün İstanbul Türk İslâm Eserleri Müzesi'nde XVI. yy.'dan kalma bir örneği dışında, erken tarihli örneklerini fazla tanımadığımız tabakalı halıların6 , günümüzde Manisa merkeze'e bağlı **Maldam**, Yunddağ'a (Bergama) bağlı **Örselli**, **Yenice** ve **Tavukçukuru** Köyleri ile Kozak yaylasındaki **Karaveliler**, **Kıranlı**, **Çamavlu**, **Güneşli** (Tekke), **Göbeller**, **Terzihaliller**, **Hacıhamzalar**, **Aşağıcuma**, **Yukarıcuma**, **Hırsarköy** ve **Okçular** köylerinde, Madra yaylası'ndaki (Bergama) **Ören**, **Turanlı** ve **Pirveliler** köylerinde hem **tabakalı halı**, hem de **tabakalı kilim** (zili) ve **sandık kilim** (zili-sumak karışımı) türünde örnekleri dokunmaya devam etmektedir7 .

Yukarıda isimleri anılan köylerde bulduğumuz ve **tabakalı kilim** ve **sandık kilim** diye tanınan dokumalar daha çok çeyiz eşyası şeklinde değerlendirilmektedir. Ayrıca, duvar süslemesinde de (duvar kilimi) kullanılmaktadır. Halk arasında **duvar kilimi** diye de tanınan bu dokumalar tabaka ve sandık sayısına göre altı, sekiz tabakalı veya **sekiz**, on sandıklı kilim şeklinde isimlendirilmektedir. İçlerinde sekiz, 12 veya 24 tabakalı örnekler de vardır. Bugün Manisa ve İzmir çevresindeki adını verdiğimiz köylerde dokunan bu örnekleri çevre köylerde de bulmak mümkündür. Ayrıca, yine anılan yörelerdeki camilerde XVI-XVIII.yy.' dan kalma, halı, kilim ve zili türünde dokunmuş çok sayıda örnek mevcuttur (Res.8-12).

Tabakalı halı ve **tabakalı kilimlerin** benzerleri Ayvacık (Çanakkale) çevresinde de görülür. Ayvacık civarında bu tür desenle süslü halılara **altın tabak halı** denilmektedir (Res.8-9). Şema açısından, Manisa yöresindeki halılardan hiç bir farkı bulunmayan bu örneklerin, XVIII-XIX. yy. 'dan kalma örneklerinde motifler değişmeye ve zeminde eşkenardörtgenlerden meydana gelen bir bölünme görülmeye başlar. Sözkonusu

bu halıların geçmişteki adı iyi hatırlanmadığı ve bugün sadece camilerde kalmış örnekleri bulunduğu için, halk arasında **cami halısı** denilmektedir. Zemin eşkenardörtgen şekilli motiflerle süslü bu halıların bir benzeri de günümüzde Macaristan'ın Eger (Eğri) şehrindeki **Eger Dobóvár Müzeum'da** (Eger Dobo Kalesi Müzesi) sergilenmektedir⁸. Bilinen mevcut tüm örnekleri XVII-XVIII. yy.'dan kalmadır.

Altın tabak halılardan gelişen cami halılarının Bergama (Manisa) ve Ayvacık (Çanakkale) çevresinde zili tekniğiyle dokunmuş örnekleri çok yaygındır. Kaydırılmış eksenler hâlinde tüm zemini dolduran motifler hep geometrik karakterlidir. Bu tür dokumalara Bergama civarındaki Yunddağ, Kozak ve Madra köylerinde ve İvrindi'ye bağlı köylerde **dırnak zili**, Ayvacık çevresinde ise, motiflerine göre **dırnaklı zili**, **çengelli zili**, **aygulak zili** gibi değişik isimler verilmektedir. Adıgeçen kilimler her iki yörede de bugün de dokunmaya devam etmektedir⁹. (Res.13). Benzer örnekler, koç boynuzu vb. motif isimleriyle, İç Anadolu, Akdeniz Bölgesi ve Doğu Anadolu Bölgelerinde Konya, Aksaray, Kayseri, Niğde, Eskişehir, Fetiye, Antalya, Mut, Silifke, Mersin, Van ve Hakkari çevresinde de görülür (Res.14).

Erken Osmanlı Dönemi halılarında geometrik desenlerle süslü halıların bir bölümü, ilk kez Hans **Memling**'in tablolarında görüldüğü için, kaynaklarda **Memling halıları** diye bilinir. Bu örneklerde zemin kare veya eşkenardörtgenlere bölünür. Bunların da içi çengel şekilli geometrik motiflerle doldurulur. Bu nedenle bu halılara **çengelli halılar** veya **geometrik desenli halılar** da denir (Res.15): İlk örnekleri XVI. yy. 'da görülen bu halıların benzerlerine daha sonra XVII-XVIII. yy. 'larda da rastlanır. Özellikle yabancı sanat tarihçiler arasında XVI. yy. örnekleri **Memling halısı**, XVII. yy. örnekleri ise **çengelli halı** diye anılan bu halıların Batı ve İç Ana-

Res. 9- Altın tabak halı, yün, 136 x 186 cm. XVIII. yy. Korubaşı- Burgaz Köyü (Ayvacık-Çanakkale) Cami, 1990.

Res.10- Tabakalı halı, yün, XVIII-XIX. yy. Bayramcılar Köyü (Yunddağ-Bergama) Cami, 1987.

dolu Bölgesi'nde dokundukları kabul edilmektedir¹⁰. Doğu Anadolu Bölgesi'nde de örnekleri mevcuttur. Bu halıların XVIII-XIX. yy. da Doğu Anadolu Bölgesi üzerinden Kafkasya'ya, Karadeniz üzerinden de Avrupa'ya ihraç edildiği kaynaklarda belirtilmektedir¹¹.

Söz konusu bu halıların, bugün İstanbul Türk İslâm Eserleri Müzesi'nde, XVI. yy. 'dan kalma ünlü bir örneği mevcuttur¹². Ancak, biz bu halıların Batı Anadolu Bölgesi'nde, Türklerin bölgeye yerleştiği XIV. yy.'dan itibaren

Res.11- Tabakalı zili (20 tabakalı), zili teknikli, yün, çeyiz eşyası, yaklaşık 50 yıllık, Tavukçukuru Köyü (Yunddağ-Bergama), 1986.

dokunduğunu düşünüyoruz. Geometrik desenli halı ve düz dokuma yaygıların, anılan yüzyıldan itibaren, Batı Anadolu, İç Anadolu, Doğu Anadolu ve Akdeniz Bölgesi'nde dokunduklarını, günümüzde de dokunmaya devam ettiklerini bugünkü örneklerinden anlıyoruz (Res.16).

Çengelli halı ve düz dokuma yaygıların tüm Anadolu'da özellikle İç Anadolu Bölgesi'nde Eskişehir, Konya, Ak-saray, Niğde, Kayseri, Yozgat çevresinde de dokunmuş çok sayıda örneği mevcuttur. Konya'ya bağlı Karapınar, Karaman ve Ereğli civarında hâlâ dokunmaktadır: Karapınar'a bağlı Arısama ve Emirgazi kasabalarında dokunan bu örneklerin halı tekniğindeki örnekleri, halk arasında, **top'lu halı**, kilim teknikli örnekleri de **top'lu kilim** diye tanınır (Res.15, 16). Batı Anadolu Bölgesi'nde Manisa, Uşak, Afyon, İzmir ve Aydın çevresinde, Akdeniz Bölgesi'nde Silifke, Mut (İçel) ve Fetiye (Muğla) civarında, Doğu Anadolu Bölgesi'nde ise Malatya, Elazığ, Diyarbakır, Siirt, Bitlis, Van ve Hakkari çevresinde dokunan örnekleri görülmektedir (Res.15-16).

Klâsik Osmanlı döneminde, XVI. yy. başlarında, **Göbekli Uşak halıları** ortaya çıkıncaya kadar Anadolu'da,

Göbekli Uşak halılarına benzeyen, göbekli halı ve göbekli kilim örneği yoktur. Bu tarihlerden sonra, **şemse tipi göbek** motifi yaygınlaşır ve kilimler üzerinde de görülmeğe başlar. Ancak, bu göbek şekli, halılardaki gelişimine göre, ancak XVI. yy. başlarından, XVI. yy. ortalarına kadar dokunmuş, sarayın ısmarlama halı dokuturma isteğinden vazgeçmesiyle bu göbek şekli de ortadan kalkmıştır. Muhtemelen kilimlerde benzer bir gelişme göstermiştir. İlk örnekleri de **saray kilimleri** denilen kilimlerde ortaya çıkmıştır (Res.17). Fakat, halkın bu halı tipini benimsemediği gibi, kilim türü örneklerini de, bugün elimizde bulunan az sayıdaki örnekler bakarak, pek benimsemediği anlaşılmaktadır. Belki de, aynı yıllarda, Uşak civarında, şemse motifine, göl-göbek anlamına, **sofra** denilmiştir¹³. Günümüzde de halk arasında, göbeğe hâlâ **sofra** denilmektedir. Nitekim, Uşak-Manisa civarında dokunmuş, bugün mevcut değilse bile, kaynaklarda **sofralı halılar** diye tanınan bir halı tipi bulunmaktadır¹⁴.

1961 yılında rahmetli Prof.Dr. Şerare **Yetkin** tarafından Divriği Ulu Camii'nde bulunan ve **Saray Kilimi** diye adlandırılan beş kilimden üç tanesinde, Uşak halılarına benzer, şemse tipi göbekli, göbek motifi görülür¹⁵. Teknik ve motif açısından halkın dokuduğu kilimlere benzemeyen bu örneklerin, tanınan birkaç örneği dışında, benzeri de yoktur¹⁶. Son yıllarda, Bardız (Erzurum) kilimlerinin saray kilimlerinin tekniğiyle dokunduğu ortaya konulmuştur¹⁷.

Anılan tüm yörelerde kilimler üzerinde görülen eşkenardörtgen, altıgen ve kare şeklindeki göbeklere, halk arasında, **top, kafa, bayrak** veya **farda** denir. Bu tür desenle süslü düz dokuma yaygılara da **top'lu kilim** veya **fardalı kilim** adı verilir (Res.16,18). İçlerinde kilim teknikli örnekler daha yaygındır. Yan yana birkaç top ya da farda ile süslenen kilimler top'un büyüklüğüne göre

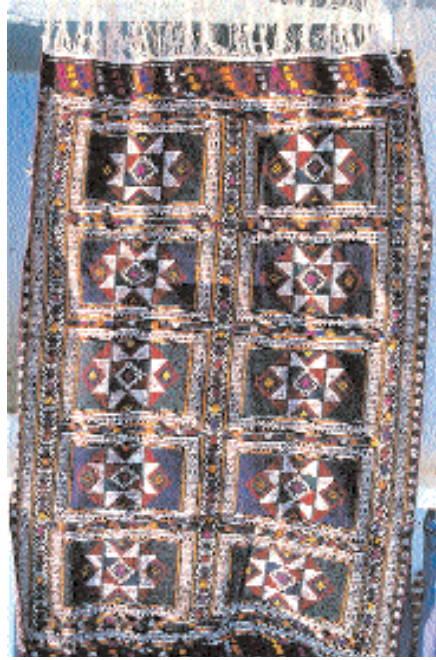
torun kilimi ve **top'lu kilim** adını alır. Dolayısıyla, kilimlerin büyüklüğü de top sayısına ve şekline göre değişir. **Torun kilimi** diye tanınan örneklerde kilim ve göbek motifi daha büyüktür. **Torun kilimi**, babadan oğula kalacak kadar sağlam ve gösterişlidir. Bu nedenle de, toruna kalacak kilim anlamına torun kilimi denir. Top şekli altıgen, sekizgen veya kare şeklindedir. **Top'lu kilimlerde** ise top'un şekli eşkenardörtgen biçimindedir. Kilim üzerinde yan yana birkaç tane **top** (göbek) bulunur (Res.18). Her üç tipte de topun zemini geometrik bir düzenleme gösterir. Bitki motifleri ise ülüplaştırılarak verilir (Res.16,18).

Osmanlı dönemi kilimleri arasında XVI. yy.'in ünlü örneklerinden birisi, bugün Konya Mevlâna Müzesinde sergilenen, saray kilimleri tekniğinde dokunan kilimdir: Zemini, küçük eşkenardörtgenlere bölünen bu kilim, saray kilimleri tekniğinde dokunmuş olmasına rağmen, şema açısından, Anadolu'nun gelenekli kilimlerine benzer: Saray kilimlerindeki, zemini süsleyen sofra motifine karşılık, zemini küçük eşkenardörtgen şekilli motiflerle süsüdür (Res.19). Tüm Anadolu'da, halı ve düz dokuma yaygılarda, zemin küçük kare, sekizgen veya eşkenardörtgenlere bölündüğü bir şema içinde dokunur. Motifler de sonsuzluk prensibi içinde verilir. Bu dokumalara ait Anadolu'da çok sayıda örnek mevcuttur ve günümüzde de dokunmaya devam etmektedir (Res.20).

DEĞERLENDİRME:

Selçuklu dönemi halılarının ardından gelişen XIV-XV.yy. Beylikler dönemi halıları, motiflerin zeminde yer alışı ve motif gelişimi bakımından, kendi içinde birkaç gruba ayrılır: Birinci grup örneklerde, zemin, sınırları belirsiz karelere ayrılır. Karelerden her birine ülüplaştırılmış hayvan figürleri yerleştirilir.

Bu halıların ikinci grubunda zemin, kenar sınırları belli, küçük karelere ayrılır. Bunların da içi tek veya çift hay-

Res.12- Sandık kilim, yün, zili-sumak karışımı teknikle dokunmuş, 50 yıllık, Terzihaliller Köyü (Kozak-Bergama), 1987.

van figürleriyle süslenir. Karşılıklı veya sırt sırta duran hayvan çiftleri yine gayet ülüplaştırılarak sunulur. Üçüncü grup örneklerde ise, halıların zemini iki eşit kareye bölünür. Karelerin içi sekizgenlerle doldurulur. Bunların da içine çeşitli hayvanların birleşiminden meydana gelen hayvan figürleri veya **ejder** ve **zümürd-ü anka** mücadelesi gibi, birbirleriyle mücadele eden hayvan figürleri yerleştirilir. Bu tür örneklerin içinde en çok tanınanı bugün İstanbul Vakıflar Halı müzesi'nde sergilenen **ejderli halı** (Res.1), Berlin Staatliche Museen'de bulunan **Ming halısı**, İsveç'in Marby köyü'nde bulunan **marby halısı** ve Viyana Kunsthistorische Museum'da sergilenen ve hayvan mücadelesini konu alan, kaynaklarda **maymunlu halı** diye de tanınan, Bartolomen degli Erri St.Vincent Ferrer'in hayatından sahneler isimli tabloda görülen halı resmidir.

Bu halıların dördüncü grubunda kareler ortadan kalkar. Hayvanlar halı içinde dağınık şekilde, karşılıklı durur hâlde veya sırt sırta vermiş hayvan çiftleri şeklinde tasvir edilir. Daha geç dönemde de hayvan figürleri tamamen ortadan kalkar (Res.2).

XIV- XV. yy.'da, Beylikler dön-

Res.13- Darak (Tarak) zili, yün, zili teknikli, XIX. yy. 256 x 152 cm. Şatırlar Köyü (Yuntdağ-Manisa) Cami, 1984.

minde görülen halılardaki hayvan figürlerinin benzeri örnekleri daha sonraki yıllarda da, az da olsa, değişik bölgelerde, değişik şekillerde günümüze kadar devam etmiştir: Günümüzde Konya ve Aksaray civarında **enikli kilim**, Batı Anadolu Bölgesi'nde Manisa ve Aydın çevresinde **inekli kilim** diye anılan kilimlerdeki motifler Beylikler dönemi halılarındaki hayvan figürü süsleme geleneğinin kilim üzerinde bugüne gelebilmiş örnekleridir. Bu da, aynı çağda, kilimlerin de halılara benzer şekilde motiflerle bezendiğini göstermektedir (Res.3-5).

XV.yüzyılda hayvan figürlü halılarda görülen hayvan motifi süsleme özelliği Türklerin, Pazırık halısından başlayarak, Ortaasya'dan Anadolu'ya getirdikleri bir süsleme geleneğidir. XV. yy. halılarında ve Geç Osmanlı Döneminde kilimler üzerinde gördüğümüz hayvan figürlerinin (enik-inek motifi vb.) benzerlerine özellikle Gazneliler döneminde, Sultan III. Mes'ud zamanında yapılan, **III. Mes'ud sarayı'nın** (M. 1115) alçı ve çini süslemelerinde

de rastlanır: Alçı üzerindeki hayvan figürleri birbiri ardına dizilmiş ve koşar hâlde verilmiştir. Benzer figürler aynı sarayda, çini süslemeler üzerinde de görülür. Anadolu'da ise, II. Alâeddin Keykubad'ın M. 1229 yılında, Beyşehir Cölü (Konya) kenarında yaptırdığı **Kubadabad Sarayı'nın** çinilerinde bol miktarda karşımıza çıkar.

Benzer figürler halı üzerinde Fustat'da (Eski Kahire) bulunan ve XV. yy.'da Anadolu'dan gittiği kabul edilen halılar üzerinde de dikkati çeker. Tıpkı günümüzde Aksaray, Konya, Aydın, Manisa civarında dokunan kilimlere benzer şekilde, karşılıklı veya sırt sırta duran hayvan figürleri şeklinde verilir (Res.2). XVI-XVII. yy. 'da ise, Lâdik halılarının, bugün halk arasında **direkli Lâdik** diye anılan örneklerinin, mihrap tepeliği üzerinde, arda arda koşan hayvan figürleri şeklinde görülür.

Bugün, halk arasında, **Enikli** veya **İnekli kilim** diye bilinen örnekler günümüzde Anadolu Müzelerinde pek yoktur (Res.3-5). Sadece köy camilerinde örneklerini görebilmek mümkündür. Anadolu dışında, Macaristan'ın başkenti Budapeşte'de bulunan **İparmüvészet Müzeumü'da** (Uygulamalı Sanatlar Müzesi), kaynak bilgisinde nereye ait olduğu belirtilmeyen, bu türden bir kilim mevcuttur. Muhtemelen XVIII. yy. 'a ait bu kilimin İç Anadolu Bölgesi'nde dokunduğunu düşünüyoruz¹⁹.

XV-XVI. yüzyıl **Erken Osmanlı Dönemi** halıları kaynaklarda **Holbein halıları** adıyla tanınır. Bu halılar kendi arasında dört ayrı tip gösterir. Birinci grubunda zemin sınırları belirsiz küçük karelere ayrılır. Karelerden her birine sekizgenler yerleştirilir. Sekizgenler arasında kalan boşluklarda kendiliğinden eşkenardörtgenler meydana gelir. Sekizgenlerin içine, kenarları düğümlü, halıcıların **gül** dedikleri, çiçek motifleri yerleştirilir. Eşkenardörtgenler ise rûmîden gelişen motiflerle doldurulur. Rûmîlerin karşılıklı gelen uçları elibeline motifine benzer bir düzenleme

gösterir (Res.6). Sözkonusu halıların ikinci grubunda yine benzer bir zemin düzenlemesi dikkati çeker. Sadece sekizgenlerin içi rûmîye benzer motiflerle, eşkenardörtgenler de iri rûmîlerle doldurulur.

Üçüncü grup halılarda zemin, tıpkı Beylikler dönemi halılarındaki gibi, iki eşit kareye ayrılır. Bunlardan her birinin içi sekizgenlerle doldurulur. Bunların da içi, bugün Ayvacık çevresinde söylendiği gibi, **çark** şekilli motiflerle süslenir. Üzerleri ise, erken örneklerde, tıpkı XIV-XV. yy. halılarındaki gibi, hayvan figürleriyle, geç örneklerde geometrik motifler ve bitki motifleriyle süslenir (Res. 8). Dördüncü grup halılarda ise zemindeki karelerin sayısı artar veya tek ya da birkaç karenin altına ve üstüne küçük sekizgenler yerleştirilir (Res.9). Kaynaklar bu halıların birinci ve ikinci grubunun Uşak, üç ve dördüncü grubunun da Bergama civarında dokunduklarını kabul etmektedir²⁰.

Erken Osmanlı Dönemi halılarının bir ve ikinci grubuna benzeyen örnekleri bugün dokunmamaktadır. Ancak, kilim şeklinde hâla dokunmaktadır. Emirdağ (Afyon) civarında **bindallı-mindallı kilim** diye tanınan kilimler, Erken Osmanlı Dönemi halılarının bir ve ikinci grubunun, kilim şeklinde günümüze taşınmış örnekleridir. Bu da bize, o dönemdeki halı motif ve şemasının düz dokuma yaygınlarda da kullanıldığını göstermektedir. Aslında, Uşak civarında dokunduğu bilinen bu halıların, bugün kilim üzerinde Emirdağ civarında görülmesi çok yadırganacak bir şey değildir. Çünkü Afyon ve Uşak birbirleriyle sınırdır. Dolayısıyla, dönemde, adıgeçen halı grubunun, Afyon ve Uşak civarında yaşayan insanlar tarafından dokunduğu, göçler yoluyla da tüm Batı Anadolu Bölgesi'ne taşındığını söylemek mümkündür. Bugün, Kemalpaşa (İzmir) ve Manisa çevresinde yaşayan ve hâlâ Spil Dağı'na yaylaya çıkan **sancaklı yörükleri**'nin dokuduğu düz dokuma yaygınlarda, benzer şema

düzeninin görülmesi bunu doğrulamaktadır²¹. (Res. 6-7, 16) .

XV-XVI.yy.'da Bergama civarında dokunduğu kabul edilen **Erken Osmanlı Dönemi** halılarının üçüncü grubuna benzeyen örnekleri bugün Bergama'dan çok Ayvacık (Çanakkale) civarında dokunmaktadır. Tıpkı Beylikler dönemi halıları gibi, üst üste yerleştirilen karelerin içi geometrik desenler ve üsluplaştırılmış bitki motifleriyle süslenir (Res.8). Bugün Ayvacık çevresinde **tabakalı**, **çarklı** veya **elekli halı** adıyla dokunan bu halıların benzeri örnekleri, daha çok zili türü dokumalarda görülür. Özellikle **kara zili** adıyla bilinen örneklerde, üst üste yerleştirilmiş kareler veya eşkenardörtgen şekilli desenlerin zemini doldurduğu bezemeler çok yaygındır. Benzer süslemeler Maraş civarında yapılan zili türü dokumalarda da görülür. Sözkonusu bu halıların benzer bir tipinde ise, kenarları koç boynuzu motifleriyle süslü karelerin içi, küçük karelerle doldurulur. Halk arasında bunlara da **tabak halı** veya **altın tabak halı** adı verilir. Sözkonusu bu dokumaların evlerde ve camilerde çok sayıda örneği mevcuttur (Res.8).

Aynı tip halıların dördüncü grubun-

Res.14- Yüklü kilimi, detay, ilikli kilim tekniği, yün, XIX. yy. Ereğli (Konya) Ulu Cami, 1984.

Res.15- Top'lu halı (çengelli halı), Emirgazi Köyü (Karaşınar-Konya), yün, XIX. yy. Emirgazi Köyü Cami, 1978.

Res.16- Fardalı kilim, Kuyucak Köyü (Kemalpaşa-İzmir), XX. yy. başı, yün, 235 x 150 cm. M. Ali Kabraman evi, 1999.

da görülen ortadaki karenin alt ve üstüne yerleştirilen küçük kareler şeklindeki tipleri ise bugün halk arasında **tabak-tabakalı halı** veya **altın tabak halı** adıyla dokunmaktadır (Res.9-10). **Tabakalı halı** veya **altın tabak** halıların düz dokuma yaygı tekniğiyle dokunmuş örnekleri daha ziyade Ayvacık, Yunddağ ve Kozak (Bergama) çevresinde **tabakalı zili** ve **sandık kilim** adıyla dokunmaktadır. Dokuma üzerinde dört veya daha fazla **tabaka** (göbek) bulunur. İçlerinde 20 tabakalı örnekler de vardır (Res.11-12).

Erken Osmanlı Dönemi halılarının üçüncü grubunda görülen zeminin iki eşit kareye bölünüşü, bugün Ayvacık çevresindeki camilerde bulduğumuz örneklerine göre, muhtemelen, zeminin hayvan motifleriyle süslenmesi geleneğinin ortadan kalkmasından sonra, düz bir zeminle süslenmiş ve halk arasında bu zeminlerden her birine **tabak** veya **tabaka** adı verilmiştir (Res.8). Bir süre sonrasında ise, tabakaların şekli değişmiş, sayıları artmış veya tabakaların hali üzerinde yer alış biçimleri sayıca fazlalaşarak, XV-XVI. yy. Erken Osmanlı Dönemi halılarının dördüncü grubu ortaya çıkmıştır (Res.9). Dördüncü grup Erken Osmanlı Dönemi halıları da bir süre sonra **altın tabakalı halı** şekline dönüşmüştür (Res.10). Aynı dönemlerde düz dokuma yaygılarda da benzer gelişme yaşanmıştır: Özellikle zili dokuma tekniğiyle, **tabak zili-tabakalı zili** ve **sandık kilim** isimli, zili ve sumak karışımı, düz dokuma yaygılar imâl edilmiştir. Söz konusu bu düz dokuma yaygılar, anılan yörelerde, hâlen dokunmaya devam etmektedir (Res.11-12).

XVIII-XIX. yy.'larda, **tabakalı halılar**, bugün Ayvacık civarında **cami halısı** diye anılan, zeminin eşkenardörtgenlerle süslediği bir halı tipi hâline gelmiştir. Düz dokuma yaygılardaki örnekleri ise, **turnak-turnaklı zili** veya Yunddağ, (Bergama) İvrindi (Balıkesir) çevresindeki gibi **darak (tarak) zili** adını almıştır. Bugün, geçmişteki gibi, Ayvacık ve Yunddağ civarında **turnak** ve **darak zili** adıyla dokumalar yapılmakta, yer sergisi, duvar örtüsü, heybe şeklinde kullanılmaya devam etmektedir (Res.13). Aynı gelenek, farklı düz dokuma yaygı teknikleriyle, İç, Doğu Anadolu ve Akdeniz Bölgesi'nde de sürmektedir (Res.14).

Çengelli halılar veya **geometrik desenli halılar** adıyla anılan halılar, Batılı sanat tarihçiler tarafından, bugüne kadar, yanlış bir şekilde, Hans **Memling halıları** diye tanıtmıştır. Ancak, bu tür halıların günümüzdeki örnekleri Ana-

dolu'nun her yerinde dokunmakta ve **tabakalı halı**, **altın tabak halı**, **çengelli halı**, **geometrik desenli Anadolu halısı** vb. farklı isimlerle tanınmaktadır. Özellikle kilim türündeki örnekleri, muhtemelen Selçuklular döneminden beri dokunmaktaydı. Ama, bugüne kadar yapılan araştırmalarda, daha çok halılar ön plan çıkartıldığı için, düz dokuma yaygı türündeki dokumalar hep gözardı edilmiş, bu nedenle düz dokuma yaygı türündeki örnekler tanıtılmamıştır (Res.15-16).

Çengelli halıların benzerleri tüm Anadolu'da görülür. İç Anadolu Bölgesi'nde Arısama ve Emirgazi (Karapınar-Konya) çevresinde karşımıza çıkar. Dokumanın zemini üç-beş veya daha fazla göbkle doldurulur. Halkın **top'lu halı** dediği bu dokumalar, top sayısına göre, üç top'lu, beş top'lu gibi isimlerle tanınır. Köy camilerinde de eski örnekleri mevcuttur. Bu dokumalar, çengelli halıların, XVI. yy.'dan itibaren, Batı ve İç Anadolu Bölgesi'nde düz dokuma yaygılar üzerinde günümüze kadar devam edegelen örnekleridir (Res.15). Belliki bu motif, aynı dönemlerde, düz dokuma yaygılarda da uygulanmış, **torun kilimi** ve **top'lu kilim** gibi kilim türleri gelişmiştir (Res.16).

Anadolu'da halkın dokuduğu kilimlerin pek çoğunda göbek vardır. Ancak, göbek şekli **Göbekli Uşak halıları**'nda ve bundan gelişen saray kilimlerinde görülen göbekten çok farklıdır (Res.17). Halkın kullandığı göbek şekli genellikle kare, dikdörtgen, altıgen, sekizgen ve eşkenardörtgen şeklindedir (Res.16,18). Tüm Anadolu'da, genellikle aynı isimle bilinir. Sözelimi Batı Anadolu Bölgesi'nde Manisa, İzmir, Aydın, Uşak civarında **göl** ve **sofra**, Orta Anadolu'da Aksaray, Niğde, Kırşehir, Konya, Kayseri, Yozgat, Sivas yöresinde **göbek**, **kafa**, **farda**, **bayrak**, Doğu Anadolu'da Diyarbakır, Siirt, Bitlis çevresinde **göbek**, **göl** gibi isimlerle tanınır. Her birinin şekli birbirinden farklıdır. Mesela, Batı Anadolu

Res. 17- Saray kilimi, Divriği (Sivas), yün, 235 x 316 cm. XVI-XVII. yy. İstanbul Vakıflar Kilim Müzesi, En. No:A.316 (B. Acar, Kilim, Cicim, Zili, Sumak, s. 11'den).

Res. 18- Duvar örtüsü-duvar kilimi (Top'lu kilim), ayrıntı, Cemaloğlu Köyü Çekerek-Yozgat), Elif Gezer evi, dokuyan: Elif Gezer, 50 yıllık, 1986.

Bölgesi'nde eşkenardörtgen, Orta Anadolu'da uzun eşkenardörtgen, altıgen veya sekizgen şekillidir. Doğu Anadolu'da ise daha çok eşkenardörtgen biçimindedir. Şemse tipinde göbek yoktur

Res. 19- Saray kilimi, ayrıntı, XVI-XVII. yy. Konya Mevlâna Müzesi.

(Res.18). Son yıllarda Eşme (Uşak), Kütahya civarında tüccar tarafından dokutturulan, saray kilimlerine benzer, taklit örnekler mevcutsa da bunların gelenekli kilimlerle hiç bir ilgisi yoktur.

Geometrik desenli halıların bir çeşidi olarak tanımlayabileceğimiz çengelli halı ve düz dokuma yaygılarda daha çok yan yana yerleştirilmiş eşkenardörtgen şekilli bir zemin düzenlemesi de görülür. M. Riefstahl tarafından bulunan ve bugün Konya Mevlâna Müzesi'nde sergilenen ve XVI-XVII. yy.'a tarihlenen kilim, bu tip halıların, kilim türündeki en eski tarihilerinden birisidir (Res.19). Anadolu'da, bu türden,

geometrik karakterli desenlerle süslü, çok sayıda kilim, cicim ve zili teknikli düz dokuma yaygı bulunmaktadır (Res.13-16).

Halı ve kilimlerde zeminin kare veya eşkenardörtgenlerden meydana gelen bir şemaya sahip olması, Türklerin Ortaasya'dan beri kullandıkları bir zemin şeması geleneğidir. Bu gelenek ilk kez **pazırık halısı**'nda karşımıza çıkar. IX. yy. 'da dokunan **Samarra halıları** ve XI. yy.'a tarihlenen **Fustat halıları**'nda da devam eder. Anadolu'da kare, altıgen, eşkenardörtgen ve çoğu kez uzun eşkenardörtgen şeklinde işlenen bu desenler tüm kilim yüzeyini doldurur ve halk arasında, Konya, Aksaray, Yozgat, Emirdağ (Afyon) civarındaki gibi, **farda** diye isimlendirilir. Bu tür motifle süslü kilimlere de **fardalı kilim** denir. Zili teknikli örnekleri daha yaygındır. Batı Anadolu Bölgesi'nde, Manisa ve Aydın civarında İç Anadolu'da da yine Konya, Aksaray, Niğde ve Kayseri çevresinde çok görülür. Manisa civarında, özellikle Selendi yöresinde **üzümlü zili**, Aydın yöresinde **koç boynuzu zili**, Konya, Aksaray civarında ise **çıldırğı deseni** (ağaç dalı) diye adlandırılır²². (Res.19-20).

SONUÇ:

Anadolu'da halılar üzerinde hayvan figürü dokuma geleneği Selçuklularla birlikte başlar²³. Beylikler döneminde artarak devam eder. Bu tür desenle süslü dokumaların bilinen örnekleri genellikle halı tekniklidir. Ancak aynı motifin düz dokuma yaygılar üzerinde bildiğimiz örneği yoktur. Aynı motifin halı üzerinde görülüp, düz dokuma yaygılarda kullanılmaması mümkün değildir. Belliki bu tür örnekler günümüze kadar gelememiştir. Ancak, XVIII-XIX.yy.'dan bugüne ulaşabilen kilim örneklerinden, hayvan figürlü düz dokuma yaygıların Osmanlılar döneminde de dokunduğunu anlıyoruz. Bu motiflerin benzerleri günümüzde Konya, Aksaray, Selendi (Manisa) ve Aydın civarında dokunan kilimlerde hâlâ kulla-

nılmaktadır. Halk arasında, bu desenlerle süslü kilimlere Konya ve Aksaray civarında **enikli kilim** (köpek yavrusu), Selendi ve Aydın çevresinde de **ineikli kilim** adı verilmektedir. Aynı kilimler, anılan yörelerde bugün de dokunmaya devam etmektedir.

XV-XVI. yy. Erken Osmanlı Dönemi halılarının birinci tipinde görülen örneklerinin benzerleri kilim dokumaları üzerinde de görülür. Bu örnekler günümüzde Emirdağ (Afyon) civarında **bindallı-mindallı kilim** adıyla hâlen dokunmaktadır.

XV-XVI. yy. **Erken Osmanlı Dönemi** halılarının III ve IV. grubuna benzer düz dokuma yaygı örnekleri bugün Ayvacık (Çanakkale) ve Yunddağ (Bergama) civarında karşımıza çıkmaktadır. Mevcut örnekleri daha çok zili tekniktir. Halk arasında bu tür dokumalar **tabaka** veya **sandık** denilen motiflerle süslenmesinden dolayı **tabak zili-tabakalı zili** ve **sandık kilim** adıyla tanınır. Daha çok duvar süslemesi ve çeyiz eşyası olarak kullanılmaktadır. Üçüncü grup halılardan geliştiğini tahmin ettiğimiz dördüncü grup halıların daha geç tarihli örneklerinde zeminin karelere ayrılmasına **tabak** veya **altın tabak** adı verilmiş ve **altın tabak halılar** günümüze kadar dokunmuştur. **Tabak halı**, **tabakalı halı** veya **altın tabak halılarının** motifleri düz dokuma yaygılarda da kullanılmış, **tabak kilim-tabakalı kilim** diye anılmıştır. Bu örneklerin halı ve zili türündeki örnekleri günümüzde de dokunmaya devam etmektedir.

Tabakalı halı ve düz dokuma yaygılarda, bir süre sonrasında, zeminde eşkenardörtgen şekilli bir bölünme meydana gelmiştir. Bugün, Konya Mevlâna Müzesi'nde bulunan, XVI. yy.'a ait saray kilimindeki gibi, zeminin eşkenardörtgenlere bölünmüş halı türündeki örneklerle Ayvacık civarında **cami halısı**, zili türündeki örneklerine de **tırnak zili**, Kozak (Bergama) civarında da **darak zili** adı verilmektedir. Aynı dokumalar Günümüzde Ayvacık (Çanakkale), Yunddağ, Kozak, Madra yaylası (Bergama), İvrindi (Balıkesir), Konya, Kayseri, Yozgat, Niğde, Aksaray çevresinde hâlâ dokunmaktadır.

le), Yunddağ, Kozak, Madra yaylası (Bergama), İvrindi (Balıkesir), Konya, Kayseri, Yozgat, Niğde, Aksaray çevresinde hâlâ dokunmaktadır.

Anadolu-Türk halılarında XVI. yy.'a gelinceye kadar, Göbekli Uşak halılarında gördüğümüz türde (şemse tipi) göbekli halı yoktur. Bu göbek şekli muhtemelen dönemin cilt kapaklarındaki şemse motifinden gelişmiştir. Bu tarihlerden sonra şemse tipi göbek gelişmeye başlamış, **Göbekli Uşak halılarıyla** birlikte yaygınlaşmıştır. Anılan tarihlerden sonra bu göbek şekli kilimlerde de uygulanmaya başlamıştır. Nitekim, saray kilimleri'nin göbeği, aynı ta-

Res.20- Serhi kilimi (çıldırğı-ağaç dalı motifli), ayrıntı, zili tekniği, XVIII-XIX. yy. Eski (Aksaray) Ulu Cami, 1978.

rihlerde dokunan Uşak halılarının göbek şekline benzer. Süsleme açısından da hemen hemen aynı özellikleri taşır. Günümüzde, halkın dokuduğu gelenekli kilimlerde, taklit örnekler hariç, saray kilimleri diye tanınan örneklerin göbek şekillerine benzer tarzda göbek şekli yoktur. Bugün, halk arasında **göbek, göl, kafa, top, farda, sofr**a gibi isimlerle anılan, geleneği olan kare, altıgen, sekizgen, eşkenardörtgen vb. geometrik karakterli göbek motifleri dokunmaktadır.

Anadolu-Türk halılarında görülen geometrik motifler düz dokuma yaygılar üzerinde de görülür. Tıpkı XVI-XVII. yy. kumaşlarında görülen zemini yaprak desenleriyle süslü eşkenardörtgenlere bölünmüş şekli, saray kilimlerinde ve Konya Mevlâna Müzesi'ndeki Beyşehir Eşrefoğlu Cami'nden getirilen XVI-XVII. yy.'a ait kilimin zeminine benzer bir düzenleme gösterir. Bu zemin şeması Osmanlı döneminde dokunan pekçok düz dokuma yaygıda karşımıza çıkar. Aynı dokuma geleneği, günümüzde, göbekleri birbirinden ayıran yaprak motifleri bazen yaprağa, bazen üzüme benzetilerek, hemen her dokuma merkezinde devam etmektedir.

Sonuç olarak, XV.yy.'dan itibaren halı üzerinde görülen motiflerin hemen hepsi, aynı dönemde ve sonrasında, düz dokuma yaygılar üzerinde de kullanılmıştır. Ancak, düz dokuma yaygılar halı gibi, bugüne kadar yeterince araştırılmadığı için, tanınma şansı bulamamıştır. XV. yy. 'da dokunan hayvan figürlü halılardaki, karşılıklı veya sırt sırta duran hayvan çiftleriyle süslü örneklerine bugün Batı ve İç Anadolu Bölgesi'nde dokunan kilimler üzerinde rastlamaktayız. Belliki bu kilimler XV. yy. ve sonrasında günümüze kadar dokunmuştur.

Erken Osmanlı Dönemi halılarının geometrik desenli örnekleri düz dokuma yaygılarda da görülür. Günümüzde tüm Anadolu'da dokunan, zemini küçük **göl**'lerle (göbek) süslü düz dokuma

yaygıların ilk örnekleri XVI. yy. kilimlerinde görülür. Batı Anadolu'da **tabak-tabakalı halı** diye tanınan halıların benzerleri kilim ve zili dokumalarda da kullanılmıştır. Aynı örnekler bugün de tabak **zili**, **tabakalı zili** ve **sandık kilim** adıyla dokunmaya devam etmektedir. Aynı bölgede görülen **altın tabak** halıların süslemelerine de yine aynı bölgede **tırnak zili**, **darak zili**, **aygulak zili**, **gıvrım zili** gibi isimler verilmektedir.

Erken Osmanlı Dönemi halılarının bir ve ikinci grubunda görülen motiflerin kaydırılmış eksenler hâlinde dizildiği örnekleri bugün Uşak değil ama, o'na yakın bir bölgede, Emirdağ (Afyon) civarında, **bindallı - mindallı kilim** adıyla dokunmaktadır. Belliki bu motifler, o yıllarda, Afyon ve Uşak çevresinde dokunmaktaydı.

Anadolu halılarında görülen motifler aynı çağlarda düz dokuma yaygılar üzerinde de kullanılmaktaydı. Belki, teknik farklı olduğu için halı ve düz dokuma yaygıların motifleri farklı gelişmiş ama, saray dışında, halkın yaptığı dokumalarda bu birlik hiç bir zaman bozulmamış, halı ve düz dokuma yaygılar at başı gelişmiştir. Motiflerdeki benzerlikler buna işaret etmektedir. Bugün, yukarıda örnekleriyle açıkladığımız Osmanlı dönemi halı ve düz dokuma yaygılarının şema ve motif açısından benzerlikler taşıması, Beylikler ve Osmanlı dönemi halı ve düz dokuma yaygılarının birbirine benzediğini ve birlikte geliştiklerini göstermektedir.

DİPNOTLAR

¹ Osmanlı dönemi düz dokuma yaygıları hakkındaki ilk çalışmalarımız için bkz. B. Deniz, "Osmanlı Dönemi Düz Dokuma Yaygıları (Kilim, Cı-cim, Zili, Sumak)", **Osmanlı, Kültür ve Sanat**, C.II, Yeni Türkiye Yayını, Ed. Güler Eren, Ankara, 1999, s. 395-409; B. Deniz, **Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yaygıları**, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, Ankara, 2000.

² Saray kilimleri hak. Bkz. Ş. Yetkin, "Zwei Türkische Kilims", **Beiträge Zur Kunstgeschichte, Asiens** (In Memoriam E. Diez), İstanbul, 1963, s. 182-192; Ş. Yetkin, "Türk Kilim Sanatında Yeni Bir Grup, Saray Kilimleri" **Belleten**, C.XXXV, s. 138, Ankara, 1971, s. 217-227; Ş. Yetkin, "Divri-

ji Ulu Cami'nde Bulunan Osmanlı Saray Sanatı Üslûbundaki Kilimler", *Belleken*, C. XLII, s. 165-168, 1978, s. 53-63 (ing. 64-68); Ş. Yetkin, "The Kilims in Ottoman Court Style Discovered in Divriği Ulu Mosque", *Fifth International Congress Of Turkish Art*, Edited by G. Febér, Budapest, 1982, ayrışması, pp. 907-920; Ş. Yetkin, "Divriği Ulu Cami'nde Bulunan Osmanlı Saray Sanatı Üslûbundaki Kilimler", *Divriği Ulu Cami ve Darü's-Şifası*, Ankara, 1978, s. 428-443; B. Acar, "Divriği Ulu Cami'indeki Halı ve Kilimler", *Divriği Ulu Camii ve Darü's-Şifası*, Ankara, 1978, s. 159-228; A. Ersoy, "Osmanlı Saray Kilimleri", *İlgi*, Y. 24, S. 61, İstanbul 1990, s. 2-7. Konuyla ilgili geniş kaynakça için bkz. B. Acar, *Kilim, Cicim, Zili, Sumak*, İstanbul, 1982, s. 118, dipnot. 8.

³ Y. Petsopoulos, *Les Kilims, Tapis Tissés et Brodés du Moyen-Orient*, Freiburg, 1979; B. Acar-U. Hirsch, *Flatweaves Of The Vakıflar Museum Istanbul/ Flachgebe Des Vakıflar-Museums Istanbul*, Wesel/W. Germany, 1982; B. Frauenknecht, *Frühe Türkische Tapissenen Early Turkish Tapestry*, Nürnberg, 1984; N. Ölçer, *Museum of Turkish And Islamic Arts Kilims*, İstanbul, 1989.

⁴ Beylikler devri halıları hakkında geniş bilgi için bkz. O. Aslanapa, "Ein Anatolischer Tierteppich Von Ende Des 15. Jahrhunderts", *Beiträge Zur Kunstgeschichte Asiens, In Memoriam Ernest Diez*, İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Enstitüsü No:1, İstanbul, 1963, s. 173-184; K. Erdmann (çev. H. Taner), *Der Türkische Teppiche Des 15. Jahrhunderts* (15. Asır Türk Halısı), İ. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayını, İstanbul (taribsiz); G. Öney, "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Dönemi Türk Halı Sanatı-II", *Bilim Birlik Başarı*, s. 41, Y. 10 (taribsiz), s. 4-7.

⁵ H. Ürer, "Emirdağ/Afyon) Yöresi Düz Dokuma Yayı Geleneği ve Bindallı Motifli Kilimler", *Erdem*, Halı Özel Sayısı, Atatürk Kültür Merkezi Yayını, C. 10, Ankara 1999, s. 645-657.

⁶ O. Aslanapa, *Türk Halı Sanatı'nın Bin Yılı*, s. 69, levha 55.

⁷ Bu konuda yayımladığımız ilk çalışmalar hakkında geniş bilgi için bkz. B. Deniz, "Yöre Özellikleriyle Yunddağ Halıları", 9. *Milletlerarası Türk Sanatları Kongresi, 23-27 Eylül 1991 İstanbul*, C.II, Ankara, 1995, s. 33-46.

⁸ Macaristan Müzelerinde Bulunan Osmanlı Dönemi halıları konusundaki "Macaristan Müzelerinde Bulunan Türk Halılarının Anadolu-Türk Halı Sanatı İçindeki Yeri" isimli bir makalemiz, Atatürk Kültür Merkezi'nce Sofya'da düzenlenen *Balkanlardaki Osmanlı Dönemi Eserleri* isimli Sempozyum'da bildiri olarak sunulmuş ve yayımlanmak üzere Atatürk Kültür Merkezi'ne gönderilmiştir.

⁹ Geniş bilgi için bkz. B. Deniz, *Ayvacak (Çanak-*

kale) Yöresi Düz Dokuma Yayıları (Kilim, Cicim, Zili), Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara, 1998, s. 102-119.

¹⁰ Ş. Yetkin, *Türk Halı Sanatı*, İstanbul, 1974, s. 55-56, levha:30; O. Aslanapa, *Türk Halı Sanatı'nın Bin Yılı*, İstanbul, 1987, s. 69, levha, 55.

¹¹ K. Erdmann, *Der Türkische Teppich Des 15. Jahrhunderts* (15. Asır Türk Halısı), İstanbul, (taribsiz), s. 61-62; Ş. Yetkin, *Türk Halı Sanatı*, s. 84.

¹² O. Aslanapa, *Türk Halı Sanatı'nın Bin Yılı*, İstanbul, 1987, s. 69, levha 55.

¹³ Halk arasında, oda ortasına serilen ve üzerinde yemek yenilen geniş örtüye *sofra* veya *sofra bezi* denir.

¹⁴ Geniş bilgi için bkz. M. Küttükoğlu, *Osmanlılar-da Narb Müessesesi ve 1640 Taribli Narb Defteri*, İstanbul, 1983, s. 46, 184.

¹⁵ Geniş bilgi için bkz. dipnot:1.

¹⁶ Ş. Yetkin, "Osmanlı Saray Sanatı Üslûbundaki Kilimlerden İki Yeni Örnek", *Vakıflar Dergisi*, C. XVIII, Ankara 1981, s. 375-386; B. Acar, *Kilim, Cicim, Zili, Sumak* s. 118, dipnot: 9 ve 11; T. Pelit, "Vakıflar Kilim ve Düz Dokuma Yayıları Müzesi'nden 16-17 yy. Osmanlı Saray Sanatı Üslûbunda Desenli İki Kilim", *Antika*, s. 13, 1986, s. 6-9 (ing.9-11).

¹⁷ N. Görgünay, "XVI-XVIII. Yüzyıl Saray Kilimlerinin Bardız, Karabağ, Moldavya/Komrat ve Bulgaristan'da Devamedegelen Benzerleri", *V. Milletlerarası Türk Halk Kültürü Kongresi, Maddî Kültür Seksiyon Bildirileri*, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara, 1997, s. 248-260.

¹⁸ O. Aslanapa, *Türk Halı Sanatı'nın Bin Yılı*, s. 42.

¹⁹ Macaristan Müzelerinde bulunan kilimlerle ilgili bir makalemiz yayına hazırlanmış vaziyettedir.

²⁰ O. Aslanapa-Y. Durul, *Selçuklu Halıları, Başlangıcından Onaltıncı Yüzyıl Ortalarına Kadar Türk Halı Sanatı*, İstanbul 1974, s. 68-78; Ş. Yetkin, *Türk Halı Sanatı*, s. 35-45; O. Aslanapa, *Türk Halı Sanatı'nın Bin Yılı*, s. 61-95.

²¹ Geniş bilgi için bkz. B. Deniz, "Kemalpaşa (İzmir) Civarında Yaşayan Sancaklı Yörüklerinde Dokuma", *Kemalpaşa Kültür ve Çevre Sempozyumu, 3-5 Haziran 1999*, Meta Basım, İzmir-Bor-nova 1999, s. 131-148.

²² Sözkonusu düz dokuma yayılarına ait resimler, yer darlığı nedeniyle burada verilememiştir. Adıgeçen dökümanlar ve resimleri için bkz. B. Deniz, *Türk Dünyasında Halı ve Düz Dokuma Yayıları*, s. 92-154, Res. 18, 19, 46, 47.

²³ Selçuklular dönemindeki hayvan figürlü halılar bk. bkz. O. Aslanapa, "Türk Halı Sanatında Yeni Gelişmeler", *Sanatsal Mozik*, Y. 2 S. 19, Mart 1997, s. 54-57; O. Aslanapa, "Türk Halı Sanatında Yeni Keşifler", *Arş*, Y. 1, S. 2, Ağustos 1997, s. 10-17; O. Aslanapa, "Türk Halı Sanatı'nın Tarihi Gelişimi", *Arş*, Y. 1, S. 3, Aralık 1997, s. 18-25.